

Over de drempel van de angst

Ex-hoofdredacteur van De Standaard Manu Ruys blijft ook tijdens zijn pensioen als commentator actief. Om zijn afkeuring voor de huidige politieke zeden en media te spuien schrijft hij nu regelmatig een boek. In zijn nieuw essay *Over de drempel van de angst* lezen we echter niet veel nieuws sinds zijn vorig boek *Achter de maskerade* op de markt verscheen.

In zijn typisch HoogVlaams van vlak na de oorlog poogt Ruys de verlopen politieke en journalistieke zeden aan de kaak te stellen. De grote boosdoener is de commercialisering van de media die alleen op goedkoop effect en sensatie belust zijn en te weinig hun nobele journalistieke taak ter harte nemen. Ruys wijst op de veranderde zeden in het krantenvak sinds hij vlak na de oorlog voor De Standaard in de parlementaire journalistiek stapte. Toen waren alle Vlaamse kranten, op zijn eigen na natuurlijk, verlengstukken van de politieke partijen en de hoofdredacteuren zaten als parlamentslid aan de knoppen van luidsprekers. Die tijd is sinds ettelijke decennia voorbij en nu domineren de krantenmakers annex managers in een branche die vooral winst nastreeft. Resultaat? Grote koppen, sensatie en jagen op goedkope effecten, waarbij de ernst van het vak het heeft moeten afleggen ten aanzien van het snel geld verdienen. Ruys heeft er zich tegen verzet bij de VUM als lid van de raad van beheer, maar inmiddels hebben de affaire Dutroux en andere (politieke) zedenzaken aangetoond dat niemand zich nog om de ethiek van het vak wil bekommeren. De hoofdredacteuren zijn managers geworden die op de huid worden gezeten door de aandeelhouders en de journalisten worden afgerekend op grond van hun bijdrage aan het opkrikken van de oplage met behulp van gekruide scoops. Ziedaar de verloederding. Ruys merkt terloops op dat het bij de omroep niet anders is, want daar waait de wind van de commerciële pulpzenders met windkracht tien.

Voorts trekt Ruys als volleerde conservatief ten strijde tegen de promiscuïteit die via de jaren zestig aan bod kwam en die alle gezonde gezinswaarden in de sloot kieperde. Ruys dringt aan op morele herbewapening, op fatsoen, op rechtlijnigheid en geloofwaardigheid. Hij geeft daarbij terloops een prik aan de christen-democraat (Wilfried Martens?) die de gezinswaarden promoot in de verkiezingscampagnes en daarbij cynisch die waarden in het eigen leven aan de laars lapt. Het herstel van de gezinswaarden mag een conservatieve oprisping zijn, maar Ruys weet niet aan te geven hoe hij dat conservatieve doel kan bereiken. De CVP als ethisch bolwerk kalft af, de kerken lopen leeg, het aantal priesters en nonnen is gedaald tot een onbetekenende massa bejaarden, de katholieke scholen passen zich aan aan een jeugd die weinig boodschap heeft aan het geloof, enz.

Een deel van dit boek gaat ook over de politiek. Zo is er het uit elkaar vallende België dat voorlopig nog door Laken samen gehouden wordt. Maar over een mogelijk overleven van de staat België zelf heeft Ruys geen illusies meer. Immers, in zijn ogen is "Vlaanderen" als staat in wording weldra een component in het Europa van de regio's en zal Wallonië daar rekening mee moeten houden. Doch enige originaliteit over de Belgische boedelscheiding lezen we niet. Ruys zit daarentegen vooral in de knoop met Brussel dat volgens hem in Vlaanderen ligt en daar zal moeten blijven. Ook niet origineel is dat hij voor Wallonië een door Vlaanderen gefinancierd Marshall Plan in petto heeft. De vraag of de Europese Unie met dat soort geldschuiverij akkoord kan gaan, is niet aan Ruys besteed. Mocht in Laken een Coburger op de Belgische troon blijven, dan zal dat uiteindelijk een ceremoniële marionet zijn. Denkt Ruys. Ruys ziet in Albert II een krasse bejaarde die nog met zwier kan doorgaan, maar daarna zal het kommer en kwel worden om een geschikte opvolger te vinden. Wie van zijn kinderen zal de troon met bekwaamheid glans verlenen zonder oude politieke geesten uit de fles te laten?

Dit boekje leest men in een uurtje uit en na afloop heeft men het gevoel alles al eerder gelezen of gehoord te hebben. Flarden van het betoog komen uiteraard uit de vele stukken die Ruys in zijn krant pleegde of in interviews weggaf. Veel origineels heeft Ruys dus niet te bieden. Hij doet daarbij geen enkele inspanning om het niveau van de veredelde borrelpraat te overstijgen. Journalistieke onthullingen staan er niet in. Ruys herkauwt daarbij zijn pessimisme tot een conservatieve brei die moet suggereren dat het met Vlaanderen alleen maar op de goede weg is. Want hier werken de mensen hard, men is goed opgeleid, de ligging van het land is gunstig en binnen een groter Europa moet dit volk dan verder zorgen voor eigen welstand en zelfbewustzijn. Deze retoriek is bekend, zij het vanuit de oude Belgische geschiedenisboekjes die zelfde platitudes debiteerden over een "nijver" Belgisch volk aan de Noordzee op een kruispunt tussen twee beschavingen. Men kan dit Ruysiaans proza ook zo verkopen op de IJzervlakte. Inclusief de boodschap dat Ruys het Vlaams Blok buiten de deur wil houden in dat Vlaanderen van de toekomst. Ook hier weer geeft Ruys niet aan hoe.

(André Mommen)

Manu Ruys, Over de drempel van de angst, Kapellen: Uitgeverij Pelckmans, 1998, 113 blz.

De paradoxen van de staat

Sinds enige jaren produceert de VUBPRESS kleine boekjes die een balans willen opmaken van de stand van kennis over een bepaald domein in de geschiedenis van België. Dat heeft soms tot geslaagde en nuttige publicaties geleid die vooral niet-historici een handige inleiding verschaffen of onderzoekers kunnen aansporen hun research te oriënteren. Zo een boekje nu zou *De paradoxen van de staat* moeten zijn. In dit deeltje geschreven door Guy Vanthemsche over het staatsingrijpen in België stelt de auteur dat staatsingrijpen in de economie in België vanaf 1830 meer regel dan uitzondering was. Liberale regeringen hebben in de vorige eeuw zich actief bemoeid met het aanleggen van spoorwegen en kanalen of het oprichtingen van financiële instellingen (zoals het Gemeentekrediet, de ASLK, de Nationale Bank). Staatsingrijpen ging

in de jaren twintig en dertig zelfs gepaard met dwingende regels ten aanzien van kartels, het redden van de failliete banken en het organiseren van industrieel krediet (NMKN) en exportkredieten (Delcredere).

In een eerste deel behandelt Vanthemsche de bestaande economische theorieën betreffende het staatsingrijpen. In een tweede deel serveert hij een gehistoriseerd verhaal over het Belgische staatsingrijpen sinds 1830. Dat is een vreemde combinatie die dan ook vraagt om moeilijkheden. Hoewel Vanthemsche pogingen onderneemt om beide delen aan elkaar te lijmen, is hem dat niet helemaal gelukt. In het eerste deel heeft de auteur vooral een samenvatting van de economische literatuur geleverd zonder verder na te denken hoe deze economische inzichten te verweven met het historisch-verhalende proza in het tweede deel.

Vanthemsche is uiterst duidelijk in het afwijzen van een aantal neo-liberale vooronderstellingen verrat in de geschriften van de *Public Choice*. Hij behandelt ook de tot voor kort gangbare *Market-failure* theorie met daarbij de recente neo-institutionele economische theorie met de nodige afstand. De marxistische economische theorie is echter (op een enkele paragraaf na) afwezig (geen Hilferding, Lenin, Luxemburg, Dobb, Mandel, Baran of Sweezy dus). Ook zijn behandeling van de marxistische staatstheorie komt nauwelijks uit de verf. Dat is vreemd. Hierdoor wordt men geconfronteerd met een onevenwicht in het theoretische corpus van het eerste deel.

Een "verdunding" van het betoog in het tweede deel mondt uit in een loslaten van alle theoretische ankers. De historicus capituleert voor de economist en de politicoloog. De auteur heeft het zich ook gemakkelijk gemaakt en zijn tekst als een ruwe schets bij de drukker ingeleverd. Die indruk wordt nog versterkt door de hollende stijl. De Belgische havenpolitiek, de nucleaire sector, de aanleg van autowegen, de dubbele wisselkoersen, enz. worden niet behandeld. Na 1945 houdt bij Vanthemsche de geschiedenis eigenlijk op. Dat is jammer. Hoe de machtsverhoudingen binnen de Belgische bourgeoisie vorm en inhoud kregen en via het overheidsbeleid tot uitdrukking kwamen, wordt ons niet verteld. Gezien deze tekortkomingen had de auteur beter een aantal hoofdstukken over de economische rol van de staat in België tussen 1830 en 1945 uitgeschreven. Er is immers

al voldoende sociale en economische geschiedenis beoefend om dat te kunnen. Een goede oriënterende bibliografie en een index ontbreken. Wie iets meer over het onderwerp wil weten raadplege dan nog beter het inmiddels wel degelijk verouderde standaardwerk van Boris S. Chlepner, *Cent ans d'histoire sociale en Belgique* uit 1956, waarvan een aangevulde herdruk is verschenen in 1972 (Editions de l'ULB).

(André Mommen)

Guy Vanthemsche, *De paradoxen van de staat. Staat en vrije markt in historisch perspectief (negentiende en twintigste eeuw)*, Brussel: VUBPRESS, 1998, 124 blz.

Politiek in Congo: de erfenis van de jaren zestig?

Douze mois chez Kabila (1997-1998)

Justine Kasa-Vubu is bij ons in elk geval het bekendste gezicht geworden van de Congolese oppositie: door haar zorgvuldig opgebouwde relaties met de media, haar persoonlijke charme en haar scherpe tong heeft ze bij ons haast de bekendheid gekregen die vroeger Mobutu ten deel viel. Toch stapte ze pas laat in de politiek: in 1992 zette ze de stap naar de UDPS (de grootste oppositiepartij van Etienne Tshisekedi) waarvan ze jarenlang woordvoerder was. Haar beheer van de partij was zeker niet onbesproken, en ze bevond zich intern reeds in een moeilijke positie toen ze in 1997 besloot om mee te werken met het nieuwe regime van Kabila, in de hoop een brug te kunnen slaan met de UDPS. Dit bleek een misrekening van formaat: het bleek achteraf dat haar benoeming als minister enkel bedoeld was om de UDPS te verzwakken. Bovendien kon ze ook wel vermoeden dat haar expliciete profilering als de dochter van de eerste president van Congo tot moeilijkheden moest leiden: had de hele generatie die nu met Kabila weer aan de macht kwam niet jarenlang gevochten tegen het regime van Joseph Kasa-Vubu in de eerste helft van de jaren zestig?

Het onvermijdelijke moest gebeuren: "mama Justine" werd eerst benoemd als ambassadrice van Congo in Brussel, ze stelde zich bijzonder onafhankelijk op, op het randje van het brutale af (wat uiteraard aan geen enkele diplomaat vergeven wordt), en op 28 mei van dit jaar wordt ze oneervol ontslagen. Ze blijft zo goed

als alleen achter, gewraakt door zowel de UDPS als het huidige regime.

Daar zal vermoedelijk op korte termijn niet al te veel verandering in komen, want met de razendsnelle publicatie van haar derde boek *Douze mois chez Kabila (1997-1998)* zal ze zich niet veel vrienden maken. Het is een soort dagboek geworden van een vrij korte periode, en het is een eerste inzicht in de minder aangepaste kantjes van het huidige regime in Kinshasa. Het verhaalt het gebrek aan informatie binnen de regering, de voortdurende intriges en pesterijen, de strijd tussen de verschillende politieke facties die Kabila intern aanmoedigt maar waar hij nooit officieel positie in kiest. Het interessantste stuk is daarbij zeker de periode van juni-augustus 1997, toen Kasa-Vubu de functie bekleedde van minister van Openbaar Ambt, maar binnen de regering steeds een "outsider" bleef en nooit toegang had tot de echte beslissingsprocessen. Helaas blijft het boek beperkt tot een aaneenschakeling van feitjes en anekdoten. Enkel in de "epiloog" komt er een voorzichtig en blijkbaar heel vlug geschreven begin van analyse van het regime. Wat meer afstand en reflectie had ons heel wat meer inzicht kunnen geven in de sterktes en zwaktes van de groep die nu aan de macht is in Congo. Bovendien kan je Kasa-Vubu moeilijk van enige bescheidenheid beschuldigen: het hele boek door gaat het over "ik" en "mijn", waarbij ze zichzelf ten tonele voert als de onverschrokken strijdster voor waarheid en rechtvaardigheid, maar waarbij het verschrikkelijk beproefde Congolese volk nauwelijks genoemd wordt. Voor iemand die het grootste deel van haar leven in het buitenland heeft doorgebracht en die de realiteiten in Congo toch niet meer zo goed kent, had wat meer nederigheid geen kwaad gekund.

Haar minachting voor de huidige machthebbers (op het randje af voor de arme bevolking) blijkt haast op elke bladzijde: in het hoofdstukje over "de maquisards" laat ze ongeveer alle remmen los en schrijft, met een duidelijke verwijzing naar de president: "Er zijn nog veel andere kwaaltjes waar de maquisard door geplaagd wordt. Bij het contact met zijn nieuwe omgeving (de stad, niet meer de brousse), verandert hij volledig zijn voedingsgewoonten: hij mengt onverenigbare voeding, kaas en dongo-dongo, charcuterie en maniokbladeren, jam en pindanoetjes. Deze culinaire kunststukjes maken het hem onmogelijk om zich correct te kleden. Zijn

voeten, vervormd door de lange marsen in ballingschap, verdragen beter sandalen of pantoffels dan lederen mocassins uit Italië! Hij weet niet wat een das is, een colbert, een overjas. Als symbool van zijn macht kiest hij een safaripak, met zakken waar hij ostentatief zijn handen in kan stoppen.” (p. 68)

In de beschrijving van haar ambtstermijn op de ambassade in Brussel wordt ze helemaal de hoofdrolspeelster in haar eigen heldenverhaal: ze wordt voortdurend geplaagd door intriges van haar vijanden die haar uiteindelijk onderuit halen. Intussen worden we getraceerd op uitvoerige beschrijvingen van de vele contacten die ze heeft krachtens haar ambt: Justine bij de ambassadeurs van de ACP-landen, Justine bij de ambassadeur van de Verenigde Staten, Justine bij de Belgische partijvoorzitters, en als hoogtepunt Justine bij Koning Albert, uitvoerig geïllustreerd door een reeks foto's. Conclusie: als de Belgen een echte vriendin van hun land aan de macht willen zien in Congo, laten ze dan Justine Kasa-Vubu steunen. Le peuple congolais me l'a demandé.

Haar beschrijving van het huidige regime is niet noodzakelijk verkeerd (laten we ons niet te veel illusies maken) maar wel vreselijk eenzijdig. Niemand zal ontkennen dat met het regime van Kabila een aantal fundamentele veranderingen werden ingeluid, en dat ernstige pogingen worden ondernomen om de erfenis van Mobutu te vernietigen, ook al zijn die wellicht meer het werk van verantwoordelijken op lager niveau dan van kringen rond de president.

Interessanter is de erfenis waar Justine Kasa-Vubu zich op beroept: het strekt haar tot eer dat ze met lijf en leden probeert de herinnering aan haar vader en aan zijn grote kwaliteiten te herstellen. In haar laatste boek vertelt ze uitgebreid over de manier waarop ze in de dorpen van haar beide ouders weer aanknoopt met de traditie van haar voorvaders waar ze haar kracht uit put. Dit kan enkel maar respect oproepen.

Over haar vader schreef ze reeds twee boeken: *Joseph Kasa-Vubu. Mon Père* (Editions de Chabasol, 1985, 287 p.); en amper een jaar terug *Kasa-Vubu et le Congo indépendant (1960-1969)*. Het eerste boek gaat over het leven van Joseph Kasa-Vubu tot aan de onafhankelijkheid, en het is veruit het interessantste door het nieuwe archiefmateriaal dat het aanbrengt. Het tweede boek valt een beetje tussen twee stoelen in. Enerzijds

is het als geschiedenis en analyse van de hele periode zeer ontgoochelend: het boek is niet gebaseerd op een ernstige literatuurstudie, referenties worden zeer slordig of niet aangegeven, en het boek bevat zeer ernstige fouten (het is b.v. toch al lang bewezen dat het verhaal over de hulp die Lumumba op 6 September zou hebben ingeroepen van Russische vliegtuigen die van Ghana zouden moeten komen, een fabeltje is, p. 65-66; hetzelfde geldt voor het verhaal van de “nkutshu” dominantie van de MNC rond Lumumba waar Justine Kasa-Vubu meermaals naar verwijst). Anderzijds is het boek niet volledig een persoonlijk getuigenis geworden (Justine Kasa-Vubu was toen tussen negen en vijftien jaar), maar het bevat wel een aantal interessante details over deze zeer verwarde periode. Het boek vertelt het verhaal van het spinnenweb dat Mobutu heeft gewoven rond president Kasa-Vubu om hem uiteindelijk te vernietigen. Het hoofdstukje over de dood van president Kasa-Vubu is schrijnend en toont nog maar eens het grenzeloze cynisme waarmee Mobutu iedereen opofferde die hem in de weg stond.

Justine Kasa-Vubu stelt haar vader (wellicht terecht) voor als een voorbeeld van morele integriteit, van een president wie het nooit om het geld of de macht te doen was, maar die zijn politieke opdracht als fundamenteel ethisch zag (p. 112-121). In die zin is een rehabilitatie van Kasa-Vubu zeker op zijn plaats, in een tijd waar politiek ook in Congo gelijk staat met cynisme. Maar de erfenis van President Kasa-Vubu gaat veel verder, en daarover rept Justine haast met geen woord in beide boeken. Zijn grote verdienste is niet alleen zijn (algemeen erkende) morele integriteit, maar ook het doen opstellen van de federalistische grondwet van Luluabourg van 1964, die tot nu toe de tekst is met de grootste legitimiteit in de geschiedenis van Congo. Deze tekst is het waarop de Soevereine Nationale Conferentie van 1991-92 zich inspireerde voor het opstellen van haar grondwetsontwerp, en deze tekst is het die Justine Kasa-Vubu had moeten verdedigen om de erfenis van haar vader eer aan te doen. Helaas kon (of wou?) ze dat niet als lid van een regering van Kabila's Alliantie die de lumumbistische politieke vleugel zei te vertegenwoordigen, dus net die strekking in de Congolese politiek die in 1964 een flink deel van het land in handen had, en die ten strijde trok tegen het regime van Kinshasa (dus

dat van Kasa-Vubu) én tegen de grondwettelijke conferentie van Luluabourg die in datzelfde jaar 1964 een nieuwe grondwet opstelde: onder impuls van Kasa-Vubu, mét onder meer Tshise-ke di en Ileo, maar zonder de lumumbisten.

Nu, het lijkt er echt niet op dat Justine Kasa-Vubu de redactie van haar boek heeft laten voorafgaan door een ernstige literatuurstudie. Indien ze over dit onderwerp een essentieel boek had geraadpleegd als *Kasa-Vubu Père de l'Indépendance du Congo-Zaïre*, had ze veel fouten en onvolledigheden kunnen vermijden. Het probleem is eigenlijk vooral dat Justine Kasa-Vubu de erfenis van haar vader eigenlijk niet ziet als de erfenis voor een volk, maar wel als een erfenis voor haarzelf alleen: haar bezoek aan het dorp van haar ouders en van haar voorouders is duidelijk óók een poging om legitimering te krijgen voor haar nieuwe rol als la nouvelle Kasa-Vubu. En daarvoor is literatuurstudie niet echt een voordeel.

Le rapt de Tshombe

Het valt trouwens op hoeveel familieleden van vroeger verguisde politici proberen om de geschiedenis te herschrijven. Een weinig opgemerkt maar zeer lezenswaard boek is *Le rapt de Tshombe* van Joseph Tshombe-Kayomb. Deze laatste heeft de moed gehad om terug opnieuw een onderzoek te openen naar de dood van een tweede slachtoffer van het Mobuturégime, en achteraf van de vergetelheid: Moïse Tshombe. De auteur, als neef van Moïse Tshombe en zoon van de huidige Mwant Yav of chef van het machtige Lunda-volk, is zeker goed geplaatst om uit verschillende bronnen het hele verhaal te reconstrueren. De ernstige publicaties over Moïse Tshombe zijn niet zeer talrijk (het is nu eenmaal niet "politiek correct" om in Tshombe enige kwaliteit te onderkennen), en over de dood van Tshombe bestond uiteindelijk enkel het onderzoek dat verricht werd door de commissie van de politieke moorden van de Soevereine Nationale Conferentie. Het boek volgt Moïse Tshombe vanaf het einde van de Katangese secessie tot zijn dood op 29 juni 1969 te Alger, na een complot dat zorgvuldig was georchestreerd door Mobutu en zijn handlanger Mungul Diaka. Het boek is niet de definitieve studie over de dood van Tshombe, maar het biedt wel een zeer goede synthese van de beschikbare bronnen, gecontroleerd en aangevuld aan de hand van onuitgegeven documenten

en getuigenissen van de familie en enkele betrokken actoren.

Het hele boek lang klinkt de verbittering door over het feit dat geen enkel land het aandurfde om een ernstig juridisch onderzoek te openen over de moord op Tshombe. Er waren nu eenmaal te veel belangen te verdedigen in het Congo van Mobutu, en alle betrokken landen (in de eerste plaats België) keken de andere kant op. Tshombe had de Belgische belangen goed gediend, maar was niet meer nuttig. Exit Tshombe. De stijl en inhoud van het boek van Tshombe-Kayomb staat mijlenver af van de passie van Justine Kasa-Vubu. Hij schrijft zijn verhaal in een waardige en evenwichtige stijl die zo veel mogelijk de feiten laat spreken. Het tekent de auteur ten voeten uit.

J'accuse Mobutu

Een derde boek is geschreven door de zoon van Guillaume-André Lubaya, die door Mobutu werd vermoord toen zijn zoon, Claudel, amper enkele maanden oud was. Het gemis van zijn vader dreef hem op zoek naar de waarheid over één van de eerste en exemplarische politieke moorden van het Mobutu-régime. Het is het meest persoonlijke en het meest schrijnende in deze kleine trilogie, wat al mag blijken uit de titel: *J'accuse Mobutu, l'assassin de mon père* en het werd geschreven vóór de machtsovername door de alliantie.

André-Guillaume Lubaya, vergeleken met Kasa-Vubu en Tshombe de minst bekende in het rijtje, was een politicus uit West-Kasai die reeds vroeg aansloot bij de tendens rond Lumumba, hoewel hij zelf zijn politieke opkomst dankte aan zijn vereniging "Lulua-Frères" die in de eerste plaats provinciale belangen te verdedigen had. Lubaya stond in zijn politieke evolutie steeds meer tegenover de eerder aan traditie, chefs en platteland gebonden Barthélémy Mukenge. Het conflict tussen Lubaya en Mukenge en hun strijd om de controle over de provincie sleepte enkele jaren aan, tot Lubaya uiteindelijk in oktober 1963 resoluut de kant koos van de rebellie van 1963-65: hij was één van de mede-oprichters van de Conseil National de Libération die weldra het grootste stuk van Congo in handen zou hebben, en die onder meer geleid werd door Kabila. Lubaya hield dat niet zo lang vol, want reeds in 1964 ging hij over naar de regering van Tshombe.

Claudiel Lubaya (de zoon) beschrijft dit stuk uit Lubaya's leven met heel veel zin voor nauwkeurigheid, maar met de uitgesproken bedoeling om zijn vader te verdedigen. De meeste aangehaalde documenten dienen om uitgebreid het gelijk aan te tonen van Guillaume-André Lubaya. Misschien had die inderdaad wel gelijk, maar dit is moeilijk aan tonen in dit zeer complex conflict, en uiteindelijk strekt het de zoon tot eer dat hij zijn vader wil verdedigen.

Maar dat is eigenlijk niet waar het boek om gaat. Lubaya werd vermoord, officieel omdat hij een "paascomplot" had beraamd tegen Mobutu. Claudiel Lubaya heeft met zeer veel geduld, volharding, en niettegenstaande het persoonlijk gevaar, ongeveer met iedereen gesproken die bij de hele zaak betrokken was, tot en met diegenen die hem hebben terechtgesteld. Hij heeft tot in de details kunnen natrekken wat de werkelijke toedracht van de feiten was, en hoe zeer men in de officiële versies en contacten een duivels rookgordijn had opgetrokken rond de zaak. En dit allemaal omdat Lubaya zelf principieel en radicaal weigerde om in de dictatuur van Mobutu mee te stappen. Uit het onderzoek van Claudiel Lubaya blijkt glashelder hoe Mobutu en zijn companen heel vlug een systeem van leugen, willekeur en terreur hebben opgetrokken na hun staatsgreep, waarbij ze zich geen moer aantrokken van de wet. Veel gewone burgers, familieleden, vrienden, werden verraders uit angst voor de foltering en uit winstbejag. Veel van zijn belangrijkste handlangers werden achteraf nog vereerd als achtenswaardige wijze mannen tijdens de "transitie", zoals generaal Singa Boyenge, de architect van het repressie-apparaat van Mobutu.

Het hele boek lang klinkt pijn en woede, en Lubaya roept iedereen op om de straffeloosheid te doorbreken en vooral om niet meer dezelfde fouten te maken als toen.

De erfenis van de jaren zestig

In deze drie boeken wordt levensgroot de vraag gesteld naar de erfenis van de jaren zestig in de politiek van vandaag. Die wordt door Kabila wel ernstig genomen: van bij de machts-overname werd duidelijk gemaakt dat de alliantie de draad weer zou opnemen waar Lumumba verplicht werd hem te laten vallen: op 4 september 1960. In de grondwetscommissie, in het leger en andere bestuursorganen werden veel van de vroeger gemarginaliseerde lumumbisten

(en "lumumbisten") weer opgenomen, vooral dan zij die actief waren in de rebellieën van 1964-65. Kabila heeft duidelijk erkend dat een vroeger weggezuiverde tendens opnieuw aan zijn trekken moest komen. Maar er wordt vergeten dat ook Mobutu een aantal elementen die voor lumumbistisch doorgingen heeft gebruikt en opgenomen in ideologie en systeem (zoals het unitarisme). Bovendien is de politieke erfenis van de jaren zestig niet uitgeput met Lumumba en Mobutu.

De "erfenis van Kasa-Vubu" zou je positief kunnen omschrijven als federalisme en de morele integriteit van de politicus. De "erfenis van Tshombe", die zou je kunnen schetsen als federalisme, samenwerking met het buitenland, en volgens sommigen ook een sterk stimuleren van initiatieven vanuit de basis. Geen van beide heeft tot nu toe veel kansen gekregen in het nieuwe Congo. De twee auteurs, zowel Justine Kasa-Vubu als Joseph Tshombe Kayomb, raken in feite het meest fundamentele probleem aan waar het land nu voor staat: hoe de verschillende dieptestromingen van de Congolese politiek, die gesymboliseerd worden door de figuren van Kasa-Vubu, Tshombe en Lumumba, bij elkaar brengen en verzoenen?

Maar daar wijst Claudiel Lubaya op een ander fundamenteel probleem: de waarheid, de verzoening na het decennialang vertrappelen en ontmenselijken van de Congolezen. In een spitse paragraaf schrijft hij: "Men neemt er vaak genoegen mee om in alle mogelijke toonaarden te herhalen dat de dictatuur van Mobutu de steun heeft van het Westen, maar zonder empirisch de feiten te analyseren die wijzen op die steun. Men analyseert evenmin de voorwaarden en de concrete grenzen van deze steun. Daardoor maken bepaalde Zaïrese patriotten en democraten het zich onmogelijk een analytische kennis te verwerven van het hele wordingsproces van de dictatuur van Mobutu van de ontwikkeling van het hele systeem en zijn onvermijdelijke ineenstorting. Als men de aard en de omvang niet onderkent van de reële krachten die in gang werden gezet om de dictatuur van Mobutu te vestigen en te consolideren, dan voert men een strijd zonder oriëntatie, zonder principes, zonder echt strategisch objectief en vooral (wat zeer erg is) dan is er geen echt organisatie-werk mogelijk dat kan leiden naar een relatieve structurering van de partijen die zeggen dat ze deel uitmaken van de oppositie." (p. 72)

Deze analyse van het systeem van Mobutu is in concreto nog altijd niet gemaakt, de verzoening van de Congolezen met hun geschiedenis is nog niet gebeurd, gerechtigheid is nog altijd niet gebeurd. En het is helemaal niet zeker dat het huidige regime dat wel kan of wil doen.

De grote verdienste van de auteurs is dat ze proberen om in een roep naar eerherstel van hun "ouderen" de geschiedenis van hun land te herschrijven. Dit soort studies kan alleen maar aangemoedigd worden, want de geschiedenis van het land is tot nu toe in de eerste plaats door blanken geschreven.

(Erik Kennes)

Justine M'Poyo Kasa-Vubu, *Douze mois chez Kabila (1997-1998)*, Editions Le Cri, 1998, 220 p., 750,- BEF. ISBN 2-87106-209-9.

Justine M'Poyo Kasa-Vubu, *Kasa-Vubu et le Congo indépendant (1960-1969)*, Editions Le Cri, 1997, 187 p., 750 p. ISBN 2-87106-185-8.

Longo-Mbenza, *Mabiala Mantuba-Ngoma, Mutamba Makombo, Loka ne Kongo en Ngoma-Binda, Kasa-Vubu. Père de l'Indépendance du Congo-Zaïre*, IFEP, Kinshasa, 1991, 202 p.

Joseph Tshombe Kayomb, *Le rapt de Tshombe. La mise à mort du leader Congolais*, Ed. Quorum, 1997, 222 p. ISBN 2-87399-020-1.

Claudel Lubaya, *J'accuse Mobutu, l'assassin de mon père*, Editions de la fondation A.G. Lubaya, 56/13 Rue Franz Guillaume, 1140 Bruxelles, 1997, 147 p.

Duurzame ongelijkheid

Waarom bestaat er maatschappelijke ongelijkheid, op welke wijze wordt die bestendigd en, vooral, hoe krijgt die ongelijkheid over individuele levenslopen en generaties heen een duurzame karakter? In een nieuw monumentaal boek poogt Charles Tilly een antwoord te geven op vragen die generaties sociale wetenschappers (waaronder ik ook de historici begriep) hebben bezig gehouden.

Tegelijkertijd is hier opnieuw een bewogen observator van zijn tijd aan het woord. Verklaringen zoeken voor historische verschijnselen kan ons helpen tracés voor de toekomst uit te tekenen: *In the midst of the twenty-first-century abundance, we should leave no place for bitter confrontations of the tall and the short, the flat and the thin, the overfed and the hungry* (p. 246).

Het boek handelt over *categorical inequality*, wat ik hier categoriale ongelijkheid zal noemen. Het gaat dus niet over menselijke ongelijkheid in het algemeen, maar over de aard van langdurende, systematische vormen van ongelijkheid. Het begrip categorie is essentieel in het betoog van Tilly. Categorieën zijn asymmetrische, ongelijke sociale groepen die veelal in paren voorkomen en die maar ten opzichte van elkaar zijn te begrijpen (man/vrouw, blank/zwart, burger/vreemdeling, kapitaalbezitter/bezitloze, kind/volwassene ...). De sociale categorie is bijgevolg een relationeel begrip, wat noopt tot een specifieke benadering: *Relational analysis, as we shall see in detail, typically treats categories as problem-solving social interventions and/or by-products of social interactions* (p. 21).

Waarom zijn sociale categorieën belangrijk in het begrijpen van maatschappelijke ongelijkheid? *The central argument runs like this: Large, significant inequalities in advantages among human beings correspond mainly to categorical differences (...) rather than to individual differences in attributes, propensities, or performances* (p.7). Categorieën hebben twee belangrijke functies in de bestendiging van duurzame ongelijkheid: 1. een categoriale structuur vergemakkelijkt de exploitatie door en/of het zich vestigen van (oude en/of nieuwe) bevoorrechte leden van een organisatie en 2. de hoge (transactie)kosten van een verandering van een categoriale orde bestendigen de bestaande verhoudingen of vergemakkelijken de introductie van bestaande verhoudingen in nieuwe omstandigheden (p. 8 l).

Het grootste deel van het boek handelt over de vier basismechanismen die volgens Tilly de categoriale ongelijkheid bestendigen. Dit is zijn centraal begrippenkwartet: exploitatie (*exploitation*), opportuniteit (*opportunity hoarding*), overname (*emulation*) en aanpassing (*adaptation*). Exploitatie en opportuniteit zijn de twee belangrijkste mechanismen die de categoriale ongelijkheid vorm geven, de eerste in de vorm van surplus-overdracht ten voordele van de groep aan de macht (strategie van de elite), de tweede doordat leden van een bepaalde niet-elitaire groep toegang krijgen tot en eventueel een monopolie kunnen verwerven over een bepaalde maatschappelijke niche (bv. immigranten niches). Zij grijpen met andere woorden de gelegenheid (strategie van een niet-elite). De andere twee mechanismen betonen de ongelijke relaties tussen groepen, ofwel door het overnemen van

bestaande sociale verhoudingen in een nieuwe omgeving, ofwel door het zich aanpassen aan de nieuwe sociale orde (aanpassing). Eerder dan de oorzaak te zijn van sociale ongelijkheid, creëren deze mechanismen het organisatorische kader waarbinnen de ongelijkheid wordt bestendigd, gereproduceerd.

Met het risico te veel te vereenvoudigen poog ik hier de centrale redenering achter de werking van categoriale ongelijkheid weer te geven (cfr. pp. 85-86).

- exploitatie steunt op de ongelijke verdeling van de opbrengsten tussen de participanten in één organisatie;

- structurele ongelijkheid tussen categorieën van mensen vergemakkelijkt de exploitatie (organisaties die leven bij de gratie van exploitatie zullen bijgevolg pogen een categoriale ongelijkheid in de maatschappelijke structuur in te bouwen) types van maatschappelijke organisatie die via een categoriale ongelijkheid een grotere surplus kunnen garanderen aan de leden van de elite, zullen de voorkeur krijgen op andere organisatievormen;

- het zoeken van opportuniteiten door andere (niet tot de elite behorende) leden van de maatschappelijke organisatie complementeert de exploitatie en de categoriale ongelijkheid - het overnemen van en het zich aanpassen aan de categoriale verhoudingen versterkt op zijn beurt de structurele ongelijkheid;

- het buiten de eigen grenzen houden van externe categorieën verlaagt de kost van categoriale ongelijkheid;

- hoe dominantier een bepaald paar van ongelijke categorieën, hoe meer de welvaartsverschillen zich volgens deze lijn zullen manifesteren;

- categoriale verschillen in een bepaalde context genereren verschillen in individuele capaciteiten, ambities, relaties; die worden over-

daar in gedifferentieerde prestaties en beloningen (veel van die ogenschijnlijk individuele verschillen zijn dus het gevolg van categoriale ongelijkheid) schijnbaar tegengestelde categorieën zoals leeftijd, huidkleur, sexe, ethniciteit opereren op een gelijkaardige wijze en kunnen mekaar versterken

In een ruim uitgemeten verhaal, gelardeerd met een groot aantal voorbeelden uit het (vooral hedendaags onderzoek) naar sociale ongelijk-

heid, wordt deze redenering verder onderbouwd. Als een rode draad door zijn betoog loopt zijn verweer tegen de individualiserende verklaringen. Zij zetten volgens Tilly de redenering op hun kop, door collectieve uitkomsten terug te brengen tot persoonlijke factoren. Dit betekent geenszins dat hij terugkeert tot het rigide, tijdloze structuralisme, waarin het sociale systeem tegelijkertijd beschouwd wordt als oorzaak en uitkomst van ongelijke verhoudingen. *Unequality is always in flux* (p. 29).

Tilly herhaalt het ten overvloede, de sociale categorieën in zijn verhaal zijn geen gesloten systemen, zij krijgen maar vorm door grenzen die ze delen met andere categorieën en door verbanden over de grenzen heen. Elk individu heeft zo diverse identiteiten die alle worden gevormd door relaties over categoriale grenzen heen. Categorieën zelf produceren geen duurzame ongelijkheid, zij doen dat maar in relatie tot andere categorieën. Een goed voorbeeld hiervan is het al oude, maar nog steeds actuele debat over de loonverschillen tussen man en vrouw. In de meeste studies wordt eerst gepolst naar verschillen in *human capital*, individuele verschillen dus. Het niet verklaarde residu wordt dan toegeschreven aan "discriminatie", wat dan vaak wordt teruggebracht tot de persoonlijkheid van de werkgever. Daartegenover stelt Tilly dat eerst moet worden gekeken naar de wijze waarop de sociale categorie "vrouw" zich verhoudt tot andere sociale groepen, en op welke wijze die verhoudingen de arbeidsexploitatie vergemakkelijken. Zo wordt duidelijk dat het grootste deel van de loonverschillen tussen man en vrouw verklaard kunnen worden door jobsegregatie en niet door verschillen in individuele beloning: *categorical segregation does the crucial work of exploitation* (p. 138). Wat vaak overkomt (en geïnterpreteerd wordt) als sociale verschillen op basis

van individuele capaciteiten en mogelijkheden is veelal terug te brengen tot het mechanisme van duurzame categoriale ongelijkheid.

Een structurele benadering hoeft geenszins gelijk te staan met een a-historische, in abstracte vormen weergegeven analyse, dit toont de 'relationele benadering' van Tilly nogmaals aan. Het betekent wel dat een groot gewicht wordt toegekend aan omgevingsfactoren, aan de organisatie van de sociale clusters. Hoe diffuus die groepen vaak ook zijn, ze geven mee vorm aan de ambities en mogelijkheden van de individu-

en. De uitkomsten van de mechanismen die de ongelijkheid tussen categorieën bestendigt, is wisselend in tijd en plaats. Met andere woorden: we moeten oog hebben voor historisch recurrenties, zonder de specifieke tijd/plaatsbepaling uit het oog te verliezen. Zo speelt de onderlinge verhouding tussen instellingen als huishouden, familie, lokale gemeenschap, centraal bestuur een voorname rol. Dit staat ver weg van een deterministisch discours.

Dit is een belangrijk boek voor de sociale wetenschapper en de sociale historicus. Ten eerste behandelt Tilly een thema dat in elke sociaal onderzoek die naam waardig opduikt, namelijk vormen van maatschappelijke ongelijkheid. Ten tweede is het boek een krachtig pleidooi om het gevecht met de structurele benadering niet op te geven. Niet omdat het in de verdrukking zou zijn of om een andere nostalgische reden, maar omdat het de enige benadering is die 'duurzame' sociale verhoudingen kan traceren, doorheen de mist van momentane of persoons- of groepsgebonden interpretaties. *Causal mechanisms resemble each other greatly, while outcomes differ dramatically, thus inviting very different rationalizations or condemnations after the fact. Social scientists dealing with such durable forms of inequality must hack through dense ideological overgrowth to reach the structural roots* (p. 15). Hiertoe schiet het narrativistisch discours te kort: *Narratives feature essences, not bonds. They therefore favor individualistic analyses* (p. 37). Ondanks het hoog abstractieniveau en het soms overdonderend sociologisch taalgebruik is dit een hartverwarmend boek voor al wie van het individualiserende proza van de laatste jaren soms koude rillingen krijgt.

(Eric Vanhaute)

Charles Tilly. *Durable Inequality*. Berkeley: University of California Press, 1998.

Sire, het volk mort

Gita Deneckere is de gelukkige auteur van een mooi boek over de geschiedenis van het sociale protest in de periode 1830-1914. Gedurende deze eerste eeuw na de Belgische onafhankelijkheid veranderde de sociale strijd van karakter en betekenis doordat hij een politieke

inhoud kreeg en zich integreerde in een massabeweging die weldra als de socialistische arbeidersbeweging zou worden omschreven. De volksklassen zijn in de loop van de geschiedenis steeds de straat op getrokken om hun ongenoegen te laten blijken en ook om passende maatregelen af te dwingen ten einde hun lot te verbeteren of in elk geval minder onzeker te maken. Deneckere beschrijft dat volkse protest aan de hand van criteria die Charles Tilly heeft ontwikkeld om de vaste patronen in het volksprotest in de steden te analyseren. Dat is voor ons in elk geval een vernieuwende aanpak die de problematiek van de rellen en opstanden in de steden vermag te conceptualiseren. Daarna duidt Deneckere aan dat door de industrialisatie en het scheppen van een talrijk proletariaat dat in grote fabrieken werkt, nieuwe mobilisatiepatronen en doelstellingen komen bovendrijven. In de periode dat de industrialisatie nog niet haar stempel drukte op de samenstelling van de bevolking in de steden, was het volksprotest vooral gericht op het beheersen van de voedselprijzen, het garanderen van de voedselvoorrading en het controleren van de kwaliteit van het boord. Voedselrellen waren veelal georganiseerde manifestaties met precieze doelen, zoals het kort en klein slaan van een bakkerij, het roven van broden en het afdwingen van prijsbeheersende maatregelen door de stadsbesturen. Blijkens de studie van Deneckere waren voedselrellen in de steden vooral broodrellen, omdat het volk van brood leefde. Met de industrialisatie komen andere patronen bovendrijven: de grote werkstaking voor hogere lonen en kortere arbeidsduur. De voedselrellen verliezen hun betekenis nu de moderne arbeidersklasse vooral een beter inkomen wil en meer sociale zekerheid. Hogere lonen dwingt men af van de ondernemers, waardoor de bakkers en handelaren voortaan met rust worden gelaten. Maar hogere lonen kan men alleen maar afdwingen door de patroons het mes op de keel te zetten. Coalities blijken noodzakelijk om succes te boeken. Dat stimuleert de politisering van het sociale protest, o.a. door actie te voeren tegen de repressie van de vakbonden (anti-coalitiwetten). De arbeidersklasse wordt zich bewust van haar getal. Dat getal geeft vooral macht indien de arbeidersklasse het algemeen stemrecht kan veroveren, want dan kan men met behulp sociale wetten heel wat onrecht rechtzetten. Van dan af kan de socialistische beweging voeling krijgen met de

arbeidersklasse in de grote industrie en zich ontworstelen aan haar kleinburgerlijke afkomst. Vanaf 1885 verschijnt de Belgische Werkliedenpartij (BWP) op het toneel en voert ze de arbeidersklasse aan in de strijd voor het afdwingen van het algemeen stemrecht tegen een onwillige bourgeoisie en koning die beducht zijn voor een sociale revolutie. Het sociale protest krijgt op die manier ook een politiek doel: het veroveren van politieke macht. Brussel wordt het politieke centrum waarheen zich de betogende arbeiders begeven om hun wensen kenbaar te maken. Maar die stemrechtbeweging komt al snel in een gewelddadig vaarwater naarmate de socialistische leiders geconfronteerd worden met een Waalse arbeidersklasse die van het stakingswapen een politiek instrument wil maken om het verzet van de bourgeoisie te breken. De socialistische leiders worden hierdoor feitelijk gedwongen zich aan het hoofd te stellen van algemene stakingen die ze eigenlijk niet wensten en liever hadden vermeden dan ze tot het bittere einde aan te voeren. Hun gedrag als politieke leiders werd dus sterk bepaald door het dilemma dat ze een reformistisch doel (algemeen stemrecht) najoegen met een revolutionair middel (de algemene staking).

Deneckere doet een beroep op een aanzienlijke hoeveelheid nieuwe bronnen. Dat maakt het boek zo rijk aan informatie en invalshoeken. Deneckere beperkte haar onderzoek tot vier grote steden: Antwerpen, Gent, Brussel en Luik. Dat is een begrijpelijke geografische beperking en keuze, want alle Belgische steden aan een onderzoek onderwerpen zou een onmenselijke opdracht zijn geweest. Maar kiezen is ook zich beperken. We missen dus wel een totaalbeeld van het sociale protest in alle steden en geïndustrialiseerde gemeenten. Doch aan de andere kant zijn Gent en Brussel van een dergelijke betekenis geweest voor het ontstaan van de arbeidersbeweging dat die twee steden al genoeg zouden zijn geweest voor een studie naar het sociale protest. Ernstiger is dat Deneckere in haar verhaal soms wel erg aan haar bronnen plakt en omdat zij vooral de overheidsbronnen bevoorrecht, krijgen we toch een beeld geprojecteerd vanuit de visie van de machthebbers. Uiteraard kan het interessant zijn te weten wat Leopold II zoal wilde of wat die ene provinciegouverneur bewoog en die andere niet. Maar dat staat dan wel haaks op de oorspronkelijke bedoeling van de auteur om de geschiedenis vooral vanuit de beweging te

schrijven. Uiteindelijk schrijft ze de geschiedenis van het volksoproer vanuit de ogen en motieven van de heersende klasse!

Omdat Deneckere zich nogal laat meeslepen door de gloed van haar betoog, weet ze wel de lezer te boeien, maar aan de andere kant vraagt men zich allicht af of niet wat meer schrijfdiscipline had kunnen leiden tot meer samenhang en helderheid. Deneckere zegt wel, niet over die ene historische waarheid te willen of kunnen beschikken, maar in haar geschiedenis van de beweging voor het algemeen stemrecht denkt ze toch die ene waarheid in pacht te hebben en daarom de "marxisten" een veeg uit de pan te moeten geven. De "marxisten" hebben immers de socialistische leiders verweten dat ze te veel aan de liberalen plakten en daardoor in 1902 de staking verloren. Dat denkt Deneckere te kunnen weerleggen door een beroep te doen op nieuwe bronnen. Rosa Luxemburg, die ooit de Belgische socialisten dat verwijt heeft gemaakt, was de auteur van dat "marxistische" standpunt. Toch lijkt me die analyse, ondanks al het verzamelde nieuwe bronnenmateriaal, nog altijd als een paal boven water te staan. Deneckere overtuigt gewoon niet als ze beweert dat de liberalen in 1902 de sleutel van de beweging niet op zak hadden. Deneckere vergist zich immers in de totale context waarin de algemene staking van 1902 vertrokken was. Zij ziet niet dat de in 1899 gevochten strijd van liberalen en socialisten voor het algemeen stemrecht en de evenredige vertegenwoordiging feitelijk was uitgedraaid op een socialistische nederlaag omdat de liberalen het op een akkoordje konden gooien met de regering over de invoering van de evenredige vertegenwoordiging zonder de socialistisch eis van een grondwetsherziening voor het algemeen stemrechten nog te verdedigen. Dat de socialisten daarna met de moed der wanhoop op zoek gingen naar die grondwetsherziening was het trieste resultaat van dat liberale bedrog en de socialistische narvicteit. De liberalen waren inmiddels tevreden doordat ze weer op volle sterkte in de Kamer kwamen en als politieke partij voortaan de leiding kregen van de oppositie in het Parlement. Nu stonden de socialisten alleen in hun strijd voor het algemeen stemrecht. De liberalen deden alsof ze zich voor dat algemeen stemrecht interesseerden, maar in feite was dat enkel om de socialisten aan de leiband te houden. De liberalen hadden niets te winnen bij het

zuiver algemeen stemrecht, want ze profiteerden van het meervoudig stemrecht.

De socialistische leiders moesten nu kiezen: een (parlementair) front met de liberalen handhaven of alleen optrekken aan de hoofd van een zich radicaliserende arbeidersklasse. Het was een ongemakkelijk perspectief, want de socialisten wisten dat ze de strijd tegen een burgerlijk blok niet konden winnen met de middelen die ze hadden. Daarom kropen ze voortdurend tegen de liberalen aan. Die liberalen nu hadden hun interne meningsverschillen grotendeels begraven en zich verenigd rond de conservatieve Paul Hymans, niet rond de radicale Paul Janson.

Deneckere heeft volkomen gelijk dat het door de straat was dat de democratisering van het stemrecht werd afgedwongen. Dat in 1919 het zuiver algemeen stemrecht voor mannen werd ingevoerd door de grondwettelijke procedure met de voeten te treden, is een mooi voorbeeld van de relatieve waarde van hetgeen in de grondwet staat.

Stilistisch is dit boek erg zwak gecomponeerd. Men verliest er de draad in, ook al omdat Deneckere twee boeken in eentje heeft geschreven. Een studie van het vroege volksprotest in de steden had op zich al een proefschrift verdiend. Voorts is het jammer dat van de vier bestudeerde steden vooral Antwerpen en Luik er zo bekaaid van af komen. Waarom geeft Deneckere de lezer geen algemeen inzicht in de sociale en economische structuur van de vier steden? Waarom brak het socialisme zo laat door in Antwerpen? Waarom was Luik zo lange tijd een socialistische lappendeken met een sterke anarchistische ondertoon? Deneckere is het vooral te doen om de rellen, oproeren en stakingen, dus de bewegende delen in de sociale strijd, niet om de structuren. Dat is haar goed recht. Maar Deneckere is ook gebiologeerd door de archivalia die ze becommentarieert en citeert en daarbij vergeet ze dat er ook goede studies zijn gemaakt van de lokale arbeidersbewegingen (o.a. van de Borinage, Verviers en Luik). Haar boek bevat voorts geen register, een ziekte die de bruikbaarheid van de boeken van AMSAB aantast. Werken van in de tekst geciteerde auteurs komen niet in de bibliografie voor. In de tekst zelf wordt bij de personen summier aangegeven wie ze zijn. Had dat niet beter in een register gepast?

(André Mommen)

Gita Deneckere, *Sire, het volk mort. Sociaal protest in België (1831-1918)*, Antwerpen, Hadewijch, Gent, AMSAB, 1997, 416 blz., 990 frank.

Nederlandse republikeinen

Toen ik in de tweede helft van de jaren zeventig geschiedenis studeerde aan de Leuvense universiteit, was ik een fervent lezer van het weekblad *De Nieuwe* en een hardnekkig aanhanger van het republikeinse ideeëngoed dat daarin werd gepropageerd. Niet al de politieke denkbeelden uit mijn studententijd hebben de tand des tijds doorstaan, maar mijn republikeinse overtuiging is gebleven.

Ik keek dan ook met belangstelling uit naar het boek *De Republiek der Nederlanden. Pleidooien voor het afschaffen van de monarchie*, dat aan het eind van de voorbije zomer werd uitgebracht "met medewerking van het Republikeinse Genootschap en het Nieuw Republikeins Genootschap". Mijn hooggestemde verwachtingen werden helaas enigszins beschaamd, want deze bundel over en tegen de (Nederlandse) monarchie gaat nogal gebukt onder een aanzienlijke dosis "overkill". De bekende bezwaren tegen het erfelijk koningschap worden door de twaalf medewerkende auteurs in al te gelijkende toonaarden en bewoordingen uiteengezet, en dat is niet bevorderlijk voor de overtuigingskracht van het geheel.

Uiteindelijk kan het republikeinse discours in deze publicatie goeddeels worden samengevat in twee stellingen, die ik overigens ten volle onderschrijf. "Naar zijn aard is het erfelijk koningschap gereserveerd voor een beperkt aantal leden van een bepaalde familie, maar dat betekent dat het erfelijk koningschap naar zijn aard ondemocratisch is. (...) Hoe vreemd deze situatie is, wordt zichtbaar als men zich voorstelt dat andere publieke ambten (zoals het burgemeesterschap) erfelijk in een bepaalde familie blijven" (Pieter Akkermans, p. 79). En: "De republikeinen hebben een helder, rationeel standpunt: het erfelijk koningschap bij de gratie Gods is strijdig met de grondbeginselen van de parlementaire democratie, een erfelijke functie staat dwars op de menselijke intelligentie en het erfelijk koningschap is dus de volwassen burger onvaardig" (Martin Van Amerongen, p. 133).

De vraag is of het wel zo efficiënt en productief is om deze argumentatie uit te smeren over 200 bladzijden en met al te veel herhalingen.

Overdaad leidt immers tot indigestie, en dat kan toch onmogelijk de bedoeling geweest zijn... Maar goed, in het Nederlandse taalgebied is nu alvast een "republikeins handboek" beschikbaar, en dat is uiteraard aardig meegenomen, al kan het dan ook niet helemaal geslaagd genoemd.

Misschien heeft het te maken met de beroeps-misvorming van een historicus, maar één van de meest lezenswaardige bijdragen uit dit academisch-journalistieke verzamelwerk was voor mij het stuk van Floris Van den Bergh over *Antimodernisme in de negentiende eeuw*. Daaruit blijkt overigens dat de toenmalige Nederlandse republikeinen de mosterd o.a. haalden bij hun Belgische geestesgenoten van de radicaal-democratische beweging uit de jaren 1830-1840.

(Nico Van Campenhout)

Tom Rooduu, *De Republiek der Nederlanden. Pleidooien voor het afschaffen van de monarchie, Amsterdam: De Bezige Bij, 1998, 203 p., 790 Fr., ISBN 90 234 3793 4.*

Nico Rost

Nico Rost, een Nederlands journalist, schrijver, politiek gevangene in Hitler's kampen, communist en soms ook op tijd en stond geheim agent of internationalist, was een opmerkelijke figuur met een veelzijdige persoonlijkheid. Rost stond vooraan in de klassenstrijd die hij diende met zijn scherpe pen. Hij leefde en werkte niet alleen in Nederland, maar leefde ook vele jaren in Weimar Duitsland, inclusief de DDR, zijn bijna-tweede vaderland. Hij woonde vanaf 1933 in België en bleek een goede vriend van Julien Lahaut geweest te zijn, want hij mocht diens vakantiehuisje in de Ardennen gebruiken om na zijn verblijf in Dachau er op adem te komen. Louis-Paul Boon en Johan Daisne behoorden tot zijn vriendkring. Rost was dus een intellectueel van Europees allure.

Niets had Nico Rost tot deze vreemde tocht op zoek naar de revolutie voorbestemd. Rost was na de Eerste Wereldoorlog in Berlijn terecht gekomen als journalist, vertaler en schrijver voor Nederlandse bladen. Hij kwam in dat roerige Berlijn al snel in de culturele en politieke turbulenties terecht. In het *Romanisches Café* ontmoette hij gelijkgestemde schrijvers en schilders. Voor Nederlandse bladen besprak hij hun werken, waardoor hij bijdroeg aan hun bekendheid in

Nederland. Grote belangstelling voor de Duitse literatuur was er overigens niet in Nederland. Via Sovjet-kunstenaars als Lessitzky en Tatlin raakte hij in Rusland geïnteresseerd. In 1923 reisde hij naar de Sovjet-Unie af. Daar ontmoette hij niet alleen Feliks Dzerzjinski, het hoofd van de geheime politie, maar ook de dichter Majakovski in diens *ménage à trois* met Lili en Osip Brik. Hij bracht een bezoek aan Trotski en Litvinov en in januari 1924 nam hij toevallig deel aan de begrafenis van Lenin. Zijn tweede bezoek aan Moskou in 1927 gebeurde samen met Käthe Kollwitz en ook Pierre Degeyter, de componist van *De Internationale*.

Zijn vrouw laat hem spoedig in de steek en daarna keert hij terug naar Nederland om er in armelijke omstandigheden als corrector bij de NRC in Rotterdam aan de slag te gaan. In politiek opzicht volgt hij Trotski. Hij keert al na een jaar terug naar Berlijn, waar het leven veel goedkoper dan in Nederland was. Hij hoopt in Berlijn van zijn pen te kunnen leven. De dichter Gottfried Benn wordt er zijn lichtend voorbeeld.

Alles veranderde uiteraard toen Hitler in 1933 de macht greep en de nazi's na de brand van de Reichstag tot een systematische uitroeiing van links zouden overgaan. Rost werd wel beschermd door zijn Nederlands paspoort, maar dat belette niet dat hij weldra in het concentratiekamp Oranienburg terecht kwam. Hij kwam snel vrij en rapporteerde daarna over zijn kortstondige kampervaring in het Nederlandse blad *Links Richten*. Kort daarop werd hij uitgewezen. Hij kwam in Elsenne terecht waar hij tien jaar in de buurt van de Naamse Poort zou wonen samen met zijn zoon Tijn en met Edith Lissauer en haar dochter Ilse op een ander adres. Hier begint een onduidelijke en verwarde fase in het leven van Rost. Hij blijkt ineens medewerker geworden te zijn van de Gentse *Vooruit*, en dat nog wel met de goedkeuring van Alex de

Leetw, de Komintern-vertegenwoordiger van de Nederlandse KP. Dat beweert Rost tenminste in 1946 als hij een rapport over zijn activiteiten over de jaren 1933-1945 inlevert bij de KP. In werkelijkheid, zo mogen we aannemen, was Rost een agent van de Komintern en zijn journalistieke bedrijvigheid voor de sociaaldemocraten vormde dan een mantel voor zijn echte bedrijvigheden in Brussel. Het was tenslotte Hendrik de Man die Rost bij *Vooruit* zou laten ontslaan. Hij kwam echter weer terug,

omdat in Gent de anti-fascistische stroming sterker was dan het gekonkel van De Man.

Rost had een zekere faam in de Duitse emigratiekringen. Bertolt Brecht vroeg hem als zijn Nederlandse vertaler. Zijn anti-fascisme stond boven elke verdenking en hij brak dan ook met Nederlandse vrienden en beschermers die dit standpunt niet wilden overnemen. Rost trekt als reporter naar het front in Spanje als de Burgeroorlog er uitbreekt. Hij ontmoet er Ernest Hemingway en andere verdedigers van de Spaanse Republiek. Maar wie is Rost in werkelijkheid? Hij is in elk geval geen "gewone" linkse intellectueel of journalist. Zijn adres in Elsene was een onderkomen voor Duitse communisten op doorreis of op de dool. Zo blijkt Erich Mielke in Elsene ondergedoken te hebben gezeten nadat de Spaanse Republiek was ingestort. Rost bleek te werken voor de illegale KPD en de Internationale Rode Hulp. In 1940 vertrok Rost naar Nederland, maar in 1941 keerde hij onverhoeds terug naar België. Hij werkte als vertaler voor Angèle Manteau, het vroegere dienstmeisje van Jan Greshoff, en werd ook redacteur van *De Lage Landen*, een Duitsvriendelijke uitgeverij. Hij liet ook zijn zoon Tjil inschrijven bij de NSKK. Dit alles zou hem na de oorlog zuur opbreken toen hij een aanvraag indiende voor de status van politiek gevangene. Aan de andere kant was de verantwoordelijke van de *De Lage Landen* weer een agent van de Britse inlichtingendienst. Welke rol speelde Rost in werkelijkheid? Was hij een agent van de Russische geheime dienst? Rost heeft verklaard in januari 1942 lid van het Onafhankelijkheidsfront te zijn geworden en in dat kader verzetswerk te hebben gepleegd, wat door de feiten bewezen is.

Op 6 mei 1943 werd Rost gearresteerd en afgevoerd naar Nederland. In 1944 belandde hij in Dachau. Met die ervaringen in het achterhoofd schreef hij na de oorlog zijn bekendste en beste boek *Goethe in Dachau*. Het zou hem tot een gevierd man in Oost-Europa maken. Hij verdedigde immers de Duitse cultuur met haar humanistische en verlichte aspecten tegen het fascisme ervan had gemaakt. Goethe was van heel het volk, was zijn stelling. Was een groot schrijver geboren? Allicht niet. Rost bezat niet het geduld voor het schrijven van het grote werk.

Rost keerde vlak na de oorlog terug naar België. Dat is vreemd. Had hij daar zijn echte

wortels? Maar al snel merkte hij dat zijn Duitse en Tsjechische anti-fascistische vrienden vanuit hun verbanningsoorden terugkeerden naar hun vaderland. Hij wilde zich bij hen vervoegen. Hij vertrok daarom in 1949 met zijn vrouw naar Praag. Maar Otto Grotewohl wilde hem voor de DDR winnen toen die even later werd gesticht. Zijn *Goethe in Dachau* beloofde in het "andere Duitsland" een succes te worden. Maar inmiddels lazen de partijverantwoordelijken voor de literatuur zijn boek met andere ogen. Omdat hij de Poolse medegevangenen in zijn boek nogal negatief had beschreven, werd hij van anti-Poolse sentimenten verdacht. Het resultaat was een kleine rel. Zijn boek werd uit de handel genomen. De Nederlandse partijleider Paul de Groot liet zich bij een bezoek in de DDR negatief over Rost uit, omdat die geen lid van de CPN was en dus aan zijn controle ontsnapte. Geschrokken vroeg de SED aan de KPB om inlichtingen. De KPB meldde dat Rost geen lid van de partij was. Het leven van Rost stortte in. In 1951 volgde een haastig vertrek uit de DDR richting Brussel, waar het echtpaar Rost een kammervol bestaan wachtte. Alle deuren sloten zich. Rost en zijn vrouw gingen uiteindelijk in het goedkopere Nederland wonen. De kranten stonden niet te springen om kopij van deze controversiële figuur af te drukken. Maar de *Vooruit* in Gent bleef teksten afnemen. Rost overleed in 1967. Zijn geschriften waren toen reeds in de vergetelheid verdwenen.

Het is moeilijk om aan de hand van deze journalistieke biografie van de hand van Hans Olink een helder beeld van Nico Rost te krijgen. Olink heeft een nogal impressionistisch verhaal gecomponeerd, waarbij hij flarden van de levensloop van Rost aan elkaar praat. Deze biografie is merkwaardigerwijze zeer brokkelig met de biograaf af en toe hinderlijk in beeld. Er staat niets in over Rosts jeugdijaren en het milieu dat hem vormde. Niet alle archivalia, met name die in Moskou, werden geraadpleegd. Wie Rost nu precies was moeten we aan de hand van die flarden construeren. Rost was in elk geval een impulsieve en nogal op zijn ego gestelde literator die als een moderne nomade leefde en graag zijn omgeving imponeerde. Een politicus is hij nooit geweest. Een typische man uit één van de communistische apparaten was hij evenmin. Met wat meer geluk was hij allicht een gevierd auteur in de DDR kunnen worden. Doch dan had hij zich meer moeten plooiën naar het

regime. Dat lukte niet helemaal en voor een linkse boemer als Rost was na 1945 eigenlijk nergens nog een toekomst weggelegd. De politiek-literaire wereld had zich als gevolg van de Koude Oorlog te duidelijk in twee kampen opgesplitst om hem nog te tolereren. Het was immers kiezen of delen en zich schikken naar de discipline. Dat laatste bezat Rost niet.

(André Mommen)

Hans Olink, Nico Rost. *De man die van Duitsland hield*, Amsterdam, Nijgh & Van Ditmar, 1997, 299 blz.

Media en politiek

In de veronderstelling dat de wereld van de politiek en de massacommunicatie substantieel veranderd is in de laatste decennia, organiseerde de Katholieke Universiteit van Brussel in februari-maart '97 een internationale conferentie over "media en politiek". Het was een samenwerking tussen de faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen, de sectie Participatorische Communicatie en het Mensenrechten-comité van de Internationale Associatie voor het Onderzoek naar de Media en Communicatie.

Jan Servaes*, mediaspecialist en decaan van de faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen van de KU Brussel en de antropoloog Ricard Lie (KUB) maakten een selectie van de referaten en publiceerden ze als *Media and Politics in Transition. Cultural Identity in the Age of Globalisation*.

Onderverdeeld in drie hoofdstukken (globale perspectieven, theoretische perspectieven en regionale perspectieven) biedt het boek een diversiteit aan onderwerpen en invalshoeken, van ongelijk belang. Met dit laatste spreek ik geen waardeoordeel uit. Het gaat er om dat de diversiteit, zoals zo vaak bij dit soort boeken, ten laatste gaat van een klare en duidelijke lijn: een lijn waarvoor de auteurs/redacteuren zouden kiezen en waarmee bij de lezer interesse wordt opgewekt. Op een conferentie heb je verschillende soorten deelnemers met verschillende interesses en/of specialismen. Wordt daar één aspect toegelicht, dan kunnen diegenen aan wie dit minder besteed is, zich naar een andere zaal begeven waar een ander aspect wordt toegelicht; desnoods gaan ze even een koffie drinken. De lezer staat daarentegen als enkeling tegenover een overweldigende hoeveelheid aan informatie

die voor een verscheidenheid aan toehoorders is bedoeld. En al kan het geen kwaad kennis te nemen van die aspecten van het onderzoeksterrein die niet meteen je voorkeur wegdragen, je er in te moeten verdiepen is dikwijls een kwestie van doorbijten.

Theoretisch

Het tweede hoofdstuk: "theoretische perspectieven" was doorbijten. Het stuk van Slavko Splichal *Public Opinion as Panopticon: A critique of the Spiral of Silence* bijvoorbeeld, was niet geheel oninteressant; maar viel uiteindelijk nogal tegen omdat de verwijzing naar het werk van Foucault (waaraan de term *panopticum* wellicht is ontleend) eigenlijk niet echt uitgediept wordt, enerzijds, en ik niet goed begrijp hoe noodzakelijk en/of cruciaal een kritiek op de theorie van de *Spiraal van de Stilte* (van Elisabeth Noelle-Neumann) voor de theorievorming precies is. Misschien is die noodzaak voor specialisten evident, hier wordt ze voor de lezer-leek niet geëxpliciteerd.

Het zelfde geldt voor kader dat Daniel Mato schetst in *A Research based Framework for Analyzing Processes of (Re)Construction of "Civil Societies" in the Age of Globalisation*. De typologie van agenten die betrokken zijn in de (re-)productie van civiele maatschappijen is niet compleet oninteressant, maar het is mij niet zo maar duidelijk wat we er verder mee aanmoeten. In dit hoofdstuk, maar ook in de andere twee hoofdstukken stelt zich bovendien het probleem van de gehanteerde termen. Er wordt gegoed met termen als "panopticum" zoals hierboven vermeld wordt, maar vooral ook met begrippen als "culturele identiteit" en "globalisering" zonder dat expliciet gesteld wordt op wat die termen precies slaan. Ze refereren te veel naar zaken waarvan aangenomen mag worden dat ze bij iedereen wel een belletje doen rinkelen, maar de verschillende auteurs nemen de moeite niet om die zaken strikt te definiëren of min of meer te bepalen opdat voorkomen kan worden dat men er eender wat onder kan gaan verstaan. Ik kan me zelfs niet van de indruk ontdoen dat zulks gebeurt omdat men anders, werkend met welbepaalde begrippen, strikter zou moeten zijn in de redeneringsopbouw en in de conclusies die men trekt. Nogal wat stellingen zweven m.a.w. in het luchtledige en lijken eerder op postmodern gewauwel dan ze getuigen van een kritisch inzicht.

Afrikaanse boeren

Bij de "regionale aspecten" wordt dit probleem wel een paar keer gethematiseerd. Zo verwijst Andrea Ricci in haar bespreking van een Europees onderzoek naar de receptie bij het publiek van nieuwe communicatievormen en -technologieën, naar het feit dat de meeste gebruikte termen wel een media-effect hebben, maar wetenschappelijk waardeloos blijken. De conclusie is dan ook dat er over de rol van Internet in de politieke en sociale communicatie in Europa, niets meer te zeggen valt dan dat het in se mogelijkheden biedt. Maar of we gaan in de richting van een "electronische democratie" en of Internet kan gebruikt worden als een "bypass" voor de democratie (een bypass waarmee de beruchte kloof tussen de politiek en de burger zou kunnen worden omzeild), dat is betwijfelbaar.

In het zelfde hoofdstuk analyseert Francis Nyamnjoh hoe Westers gedefinieerde begrippen als "moderniteit" en "ontwikkeling" in Afrika tot rampen leidt. Moderniteit als culturele suprematie en de Westerse cultuur als "cumulatie van alle menselijke vooruitgang", veroordeelt Afrika tot nabootsing (i.p.v. creativiteit) en tot zelf-ontkenning, zelf-evacuatie en zelf-devaluatie. Elke andere (niet-Westerse-) beschaving wordt vermorzeld en in de plaats daarvan dringt men een "model op dat globalisering van het kapitalisme verwacht met ontwikkeling, door de polarisering en marginalisering van mensen en maatschappijen in dit proces te negeren," zo wordt Samir Amin geciteerd. Afrika wordt gedwongen mee te draaien in het hen opgelegde systeem van consumptisme en afhankelijkheid waarin het Westen, daarbij met graagte geholpen door de meeste Afrikaanse leiders, het continent heeft gemanoeuvreerd. De Afrikaanse boer zal zich (als klasse) moeten onttrekken aan de mythe van de "Nobele Wilde" en hoeder van de zogenaamde Afrikaanse "tradities" om in de mogelijkheid te worden gesteld, zodat zowel economisch als politiek hun zweet en werk kan worden gekapitaliseerd.

Russische oligopolies

Een ander interessant regionaal verhaal wordt verteld door Yassen Zassouvisky als hij beschrijft hoe de media én de politiek in Rusland zijn geëvolueerd sinds 1986. In de periode van de Perestroïka van Gorbatsjov ('85-'91) veranderde het Russisch mediamodel van een administratief-

bureacratisch model dat er op gericht was te controleren en te censureren naar een marktgericht democratisch model dat zich liet inzetten om verandering te promoten. Daar kwam een abrupt einde aan met de coup van augustus '91 en het vervolg werd een evolutie op politiek vlak waarbij nieuwe politieke instituties werden geïnstalleerd (periode '92-'95). Er ontwikkelden zich (verder) vrije onafhankelijke en pluralistische media die echter al snel moesten ervaren dat er economische beperkingen waren. Die beperkingen dreven de media in een positie van afhankelijkheid, niet van de politieke machthebbers, maar van sponsors, adverteerders en banken. Sommige media-organen bleken beter in staat daaraan te weerstaan dan andere. In de derde periode (vanaf '96), die werd ingezet met de presidentsverkiezingen, werd die weerstand zo goed als geheel gebroken. De media werden ge-herpolitiseerd en gereduceerd tot propagandamachines (soms tot manipulatie toe) van oligopolies van de financiële elites die zich rechtsreeks gingen bemoeien met de beslissingen op het politieke vlak. Of zoals sommige van de nieuwe media-tycoons het openlijk zeggen: het is misschien onduidelijk of de door hen opgekochte media voor winst zullen zorgen, maar ze kunnen zéker gebruikt worden om politieke voordelen te verwerven waarmee ze zakelijke voordelen kunnen verwerven. Zassouvisky concludeert echter niet zo rechtlijnig als hier wordt voorgesteld; hij houdt het op de "moeilijkheden en de paradoxen" van het huidige Russisch medialandschap.

Ook het eerste deel, over "globale perspectieven", bevat een aantal interessante bijdragen. Ik vermeld er slechts twee.

Mensenrechten en geweld op tv

Het eerste is Cees Hamelincks stuk *Media, Ethnic Conflict and Culpability* waarin het gaat over de noodzaak van propaganda en ideologische manipulatie van de bevolkingen, als voorwaarde voor het (laten) begaan van misdaden tegen de mensheid zoals we er het laatste paar jaar zo veel hebben gezien (genocides in Rwanda etc...). Misdaden tegen de mensheid veronderstellen een motiverende ideologie die stelt dat het geweld nodig en wettig is om "anderen" te elimineren die (volgens die ideologie) "ongewenst en on-menselijk zijn". Hamelinck stelt dan ook voor om "early warningsystems" op poten te zetten, een *International Media Alert*

System dat expressies van dergelijke eliminatienistische ideologieën snel kan localiseren en aanpakken. op die manier wordt een van de voorwaarden voor misdaden tegen de mensheid ongedaan gemaakt.

Van een geheel ander aard (alhoewel) is het stuk *Marketing Maghen Globally* van George Gerlner dat handelt over het geweld op de televisie. De auteur wijst er op dat de kwestie van het geweld op tv om veel meer draait dan om de vraag of kinderen onhandelbaar worden als ze er te veel en te vaak aan blootgesteld worden. Het probleem zit vooral in het feit dat er met de elektronische media (de tv op kop) slechts één verhaal wordt verteld dat steeds minder wordt tegengesproken of genunanceerd. Er worden geen specifieke ideologische, klassegebonden of andere perspectieven meer geboden die de dominante ideologie kunnen tegenspreken. Men komt daardoor uit op waarden etc. die steeds verder geïntegreerd en geglobaliseerd worden en geënt zijn op de daarbijhorende productie- en marketingstructuur. Het tv-geweld is integraal onderdeel van die structuur. Ondanks het feit dat de meerderheid van de mensen geen geweld op tv wensen, worden de programma's gewelddadiger en wel om commerciële redenen. Deze paradox valt als volgt te verklaren: het aantal kijkers is slechts van relatief belang voor het succes van een programma. Aangezien er steeds grotere sommen nodig zijn voor het maken van programma's, spitst de kosten-baten analyse zich niet toe op de hoeveelheid mensen die men bereikt, maar op de kosten die nodig zijn per duizend mensen die men bereikt.

Om rendabel te zijn moeten er zo weinig mogelijk kosten worden gemaakt. Bovendien moeten de programma's in het buitenland te slijten zijn. Dat laatste brengt extra kosten met zich mee als men daardoor ook moet zorgen voor een uitvoerige vertaling (letterlijke vert-

gedegen duiding). Dus opteert men voor zaken die cultureel onverschillig zijn en waarvoor de taalbarrière nauwelijks geldt. Geweld past hier het best (gevolgd door erotiek).

In een situatie waar steeds meer en verder geprivatiseerd en gefusioneerd wordt, leidt dit tot een spiraal waarin alle tv-creativiteit ten onder gaat, maar ook een spiraal die de dominante waarden steeds verder in de richting brengt van hoe ze op tv ver-beeld worden: "law & order", of "neem het recht in eigen handen",

en "onmeedogenloos gedrag verdient seks als beloning". Als er tegenover dat soort evoluties geen verweer meer mogelijk is (de auteur suggereert burger-acties in het kader van een "Cultural Environmental Movement", CEM) dan mogen we misschien hopen dat de door de tv gevormde mensen voor hun tv-toestel blijven (!) zitten.

(Jacques Perquy)

*Het C.V. van Jan Servaes vermeldt nog veel functies en publicaties; allemaal m.b.t. de media, vooral in relatie met ontwikkeling. Ricard Lie blijkt in de eerste plaats een sociaal antropoloog te zijn, geïnteresseerd in sociale veranderingen.

Media & Politics in Transition. Cultural Identity in the Age of Globalization. Jan Servaes en Rico Lie (red.), Leuven/Amersfoort: Acco, 1997.